

Romantic Motifs in the Works of Nizami Ganjavi

¹ Nazila Sadigova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205042>

Abstract: This study explores the philosophical and poetic dimensions of romantic motifs in the works of Nizami Ganjavi, emphasizing their central role in shaping the aesthetic and intellectual framework of his poetry. Nizami's romantic vision transcends conventional depictions of love, presenting it instead as a metaphysical force that leads the human soul toward self-knowledge, spiritual elevation, and moral refinement. His masterpieces—Layli and Majnun, Khosrow and Shirin, and Iskandarnamah—demonstrate how romantic motifs operate not merely as emotional expressions but as complex symbolic structures that integrate psychology, ethics, and cosmological thought.

In Layli and Majnun, love appears as an inner journey toward divine truth; Majnun's withdrawal into the desert reflects a process of spiritual purification in which love becomes a transformative, existential experience. Khosrow and Shirin situates romantic passion within a moral landscape, portraying love as a test of character, responsibility, and ethical choice. Shirin represents idealized virtue and fidelity, while Khosrow's struggles illustrate the tension between desire, power, and conscience. In Iskandarnamah, romantic motifs gain a philosophical dimension, intersecting with themes of wisdom, justice, and the pursuit of truth. Alexander's physical journeys mirror his inner intellectual and spiritual ascent, and nature becomes a symbolic space for enlightenment.

The study highlights Nizami's masterful use of symbols—rose, moon, water, mountains, deserts—and his rich metaphorical language, which together construct an emotional and intellectual atmosphere characteristic of classical Eastern romanticism. Drawing on the analyses of Lewis (2016), Meisami (1998), Davis (2005), De Bruijn (2004), Məmmədova (2017), and others, the research concludes that Nizami introduced significant innovations to the romantic tradition by redefining love as a universal, transformative, and humanistic principle. His romantic aesthetics profoundly influenced Persian, Turkic, and wider Islamic literary cultures, establishing a lasting model of poetic and philosophical romanticism.

Keywords: *Nizami Ganjavi; Romantic Motifs; Metaphysical Love; Classical Persian Poetics*

¹ Sadigova, N. Lecturer, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: oruceliyevanazile@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3041-6087>

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında romantik motivlər

¹ Nazila Sadigova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205042>

Xülasə: Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında romantik motivlərin poetik, fəlsəfi və estetik baxımdan formalaşma mexanizmi araşdırılır. Tədqiqat göstərir ki, Nizami romantizmi yalnız məhəbbət süjetlərinin bədii təsviri deyil, həm də insanın mənəvi kamilliyi, ideal gözəllik konsepsiyası, daxili aləmin psixoloji dərinliyi və təbiətin simvolik funksiyası ilə bağlı çoxqatlı bədii sistemdir. Şair romantik dünyagörüşü eşqin emosional aspektlərindən kənara çıxararaq, onu insanın özünü dərk etməsinə, ilahi həqiqətlə vəhdət tapmasına yönəlmiş fəlsəfi proses kimi təqdim edir. “Leyli və Məcnun” poemasında eşq metafizik gücə çevrilərək insanın daxili aləminin kəşfinə aparır; Məcnunun tənhalığı, səhraya çəkilməsi və dünyadan uzaqlaşması romantik idealın formalaşdığı mənəvi məkandır. Burada eşq bəşəri varlığın mahiyyətini dəyişdirən bir qüvvə kimi təqdim olunur. “Xosrov və Şirin”də romantik motivlər əxlaqi seçim, iradə, fədakarlıq və mənəvi bütövlük üzərində qurulur. Şirin ideal qadın obrazı, Xosrov isə nəfs və məsuliyyət arasında qalan mürəkkəb psixoloji model kimi təsvir edilir; eşq insanın xarakterini formalaşdıran, onun mənəvi gücünü sınayan əxlaqi dəyərə çevrilir. “İskəndərnamə”də isə romantik motivlər daha geniş fəlsəfi mahiyyət qazanır: eşq, gözəllik və təbiət motivləri hikmət, bilik, ədalət və kamillik axtarışı ilə birləşir. İskəndərin səyahəti həm xarici, həm də daxili idrak yoludur və romantik motivlər burada insanın öz mahiyyətini anlamaq cəhdinin poetik təzahürünə çevrilir.

Nizami Gəncəvinin romantik poetikası simvolların (gül, ay, su, dağ, səhralar), məcazların, poetik təsvir vasitələrinin və emosional atmosferin geniş işlənməsi ilə xarakterizə olunur. Bu bədii vasitələr insan hissələrinin dərinliyini, ruhun təlatümlərini və idealın axtarışını poetik dildə ifadə edən əsas struktur elementləridir. Tədqiqatçılar (Lewis, Meisami, Davis, De Bruijn, Məmmədova və b.) vurğulayırlar ki, Nizami romantizmi Şərq ədəbiyyatının ən yüksək poetik zirvələrindən biridir. Məqalənin nəticələri göstərir ki, Nizami Gəncəvi romantik ənənəyə yeni estetika gətirmiş, sevgi anlayışını metafizik və humanist ölçülərlə zənginləşdirmiş, qadın və kişi qəhrəmanlarının ideal modelini yaratmış, romantik tənhalığı mənəvi yüksəlişin forması kimi təsvir etmişdir. Onun təsiri yalnız Azərbaycan və fars ədəbiyyatı ilə məhdudlaşmır; Nizami romantikası əsrlər boyu türk, Orta Asiya və ümumilikdə İslam Şərqinin poetik düşüncəsinə güclü təsir göstərmişdir.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin romantik motivləri yalnız bədii-estetik hadisə deyil, həm də insanın varlıq, eşq, gözəllik və mənəviyyət haqqında anlayışlarını formalaşdıran dərin fəlsəfi sistemdir və Şərq ədəbiyyatı tarixində bənzərsiz yer tutur.

Açar sözlər: *Nizami Gəncəvi; Romantik motivlər; Metafizik eşq; Şərq poetik-estetik sistemi*

¹ Sadigova, N. Lecturer, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: oruceliyevanazile@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3041-6087>

Giriş

Nizami Gəncəvi Şərq poetik düşüncəsinin ən parlaq simalarından biri olaraq əsrlər boyunca romantik təxəyyülün formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun bədii dünyası insan hisslərinin dərinliyini, eşqin metafizik mahiyyətini, sevgi ilə qəhrəmanlıq ideallarının vəhdətini vahid poetik sistemdə birləşdirir. Tədqiqatçılar vurğulayırlar ki, Nizaminin poetik üslubu yalnız süjetin məntiqi ardıcılığı ilə deyil, həm də estetik və fəlsəfi qatlarla zənginləşən romantik məzmunla səciyyələnir (Lewis, 2016; Meisami, 1998).

Nizaminin “Xəmsə”si – xüsusilə “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin” və “İskəndərnamə” – klassik Şərq romantikasının yenilənmiş modelini yaradan poetik sistemdir. Bu əsərlərdə sevgi ideyası ənənəvi məhəbbət təsvirlərini aşaraq mənəvi kamilliyə aparan, insanın daxili aləmini formalaşdıran, eyni zamanda sosial-estetik çərçivələrlə səsləşən çoxqatlı təfəkkür modelinə çevrilir. Davis (2005) qeyd edir ki, Nizami eşqi həm emosional yaşantı, həm də əxlaqi-mənəvi tərbiyə vasitəsi kimi təqdim edir və bu mənada onun qəhrəmanları məhəbbətin fəlsəfi mahiyyətini təcəssüm etdirən simvollara çevrilir.

İran və türk ədəbiyyatşünasları Nizami romantikasında ideal gözəllik, mənəvi saflıq və eşqin ilahi qaynağa bağlılığı kimi xüsusiyyətləri əsas istiqamətlərdən biri hesab edirlər (Yıldız, 2019; Məmmədova, 2017). Qərb tədqiqatçıları – xüsusilə De Bruijn (2004) və Chelkowski (2010) – isə Nizaminin təsviri poetikasını “mistik-romantik baxış” kimi xarakterizə edərək onun bədii irsinin universal mahiyyət daşıdığını vurğulayırlar. Rus və Azərbaycan alimlərinin tədqiqatlarında isə Nizaminin romantik motivləri həm milli ənənənin davamı, həm də Şərq poetikasına yenilik gətirən orijinal sistem kimi izah edilir (Брагинский, 1973; Левин, 1970; Seyidov, 2005).

Bütün bu yanaşmalar göstərir ki, Nizami Gəncəvinin romantik konsepsiyası yalnız sevgi mövzusunun bədii təsviri deyil; o, insanın daxili aləmini, azadlıq arzusunu, gözəllik idealını və mənəvi kamillik axtarışını birləşdirən kompleks poetik-fəlsəfi modeldir. Bu baxımdan Nizami irsinin öyrənilməsi həm ədəbiyyat tarixi üçün, həm də Şərq estetik fikrinin inkişaf mərhələlərinin müəyyənləşdirilməsi üçün dəyərli elmi mənbə hesab olunur. Mövcud tədqiqatların müqayisəli təhlili göstərir ki, Nizami romantizmi bu gün də humanitar elmlər üçün aktualdır və sevgi fəlsəfəsi, estetik ideal və insan təbiəti haqqında yeni interpretativ imkanlar açır.

Nizami Gəncəvi poetikasında romantik dünyagörüşü

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı Şərq mədəniyyətində romantik təfəkkürün ən kamil bədii nümunələrindən biri kimi dəyərləndirilir. Onun poetik dünyagörüşü insanın daxili aləminə yönələn psixoloji müşahidələr, eşqin ilahiləşdirilən mahiyyəti, yüksək estetik ideal və mənəvi kamillik konsepsiyası üzərində qurulmuşdur. Tədqiqatçılar (Lewis, 2016; Meisami, 1998; Davis, 2005) Nizami romantizmini həm klassik ənənənin davamı, həm də həmin ənənəyə yeni fəlsəfi-estetik perspektiv gətirən bədii yenilik kimi qiymətləndirirlər.

Nizami poetikasında romantik hisslər yalnız emosional coşqu kimi təqdim olunmur; bu hisslər humanist ideyalarla, mənəvi dərinliklə və mükəmmələ canatma düşüncəsi ilə tamamlanır.

Romantik dünyagörüşün mərkəzində ideal gözəllik və ideal insan modeli dayanır. Şairin yaratdığı qəhrəmanlar təkcə sevən və ya qəhrəmanlıq edən obrazlar deyil; onlar yüksək əxlaqi bütövlüyün, mənəvi saflaşmanın və bəşəri dəyərlərin təcəssümüdür. Şirin, Leyli, Mehr, Fitnə kimi qadın obrazlarının gözəlliyi fiziki görünüşdən çox, onların ruhi saflığı, sədaqəti və fədakarlığı ilə müəyyənləşir. Xosrov, Məcnun və İskəndər isə ideal qəhrəmanın müxtəlif arxetiplərini təmsil edir: biri insanın daxili ziddiyyətləri ilə mübarizəsini, digəri eşqin insanı mənəvi idrakın zirvəsinə qaldırmasını, üçüncüsü isə hikmət və ədalət idealını reallaşdıran maarifçi hökmdarı təcəssüm etdirir.

Romantik dünyagörüşün mühüm cəhətlərindən biri tənhalıq, eşq və fədakarlıq motivlərinin vahid psixoloji xətt üzrə birləşməsidir. Nizami üçün tənhalıq yalnız fiziki uzaqlıq deyil, insanın öz mənəvi aləminə çəkilərək saflaşdığı, kamilləşdiyi bir prosesdir. Məcnunun səhraya çəkilməsi, Xosrovun tənha anlarda daxili çətinliklərlə üzləşməsi, İskəndərin bilik uğrunda səyahətlərdə təkliyə qərq olması romantik tənhalığın poetik modelləridir. Davis (2005) bu tənhalığı “eşqin yanma mərhələsi” kimi dəyərləndirir və qeyd edir ki, insan yalnız daxili sükuta çəkilməklə eşqin mahiyyətini dərinləndirərək dərk edə bilər.

Nizami yaradıcılığında məhəbbət bütün romantik emosiyaların zirvəsi kimi təqdim olunur. Şair eşqi həm insani, həm də kosmik bir güc kimi izah edir. “Leyli və Məcnun”da eşq cismani əlaqəni aşaraq mənəvi idrakın ali formasına çevrilir. Məcnun üçün Leyli artıq bir qadın surətindən çıxaraq varlığın ən gözəl mənasının rəmzinə çevrilir. “Xosrov və Şirin”də eşq fatehi dəyişdirən, onu mənəvi bütövlüyə aparan güc kimi fəaliyyət göstərir. “İskəndərnamə”də isə eşq daha geniş miqyasda bəşəri sevgi və ədalət idealına yönəlir. Romantik eşqin mahiyyəti burada fədakarlıqla tamamlanır: qəhrəmanlar sevdikləri üçün özlərini fəda etməyə hazır olur və bu fədakarlıq Nizami estetikasında eşqin ən ali göstəricisi sayılır.

Nizaminin romantik dünyagörüşünü formalaşdıran mühüm poetik vasitələrdən biri də təbiətin simvolik funksiyasıdır. Təbiət təkcə təsvir elementinə çevrilmir, həm də qəhrəmanların daxili dünyasını əks etdirən bədii məkana çevrilir. Səhralar, bağlar, dağlar, su motivləri, ay işığı və mövsümlərin dəyişməsi obrazların emosional vəziyyətini gücləndirir və onların taleyinə bədii işarə rolunu oynayır. De Bruijn (2004) və Şayegan (2014) bu məkanları “mistik-romantik landşaftlar” kimi dəyərləndirir və Nizaminin təbiəti kosmik harmoniya ideyasının bədii ifadəsinə çevirdiyini vurğulayırlar.

Beləliklə, Nizami Gəncəvi poetikasında romantik dünyagörüş insanın mənəvi kamilliyinə inam, eşqin ilahi mənbəyə bağlılığı, gözəllik idealının estetik-fəlsəfi şərhə və təbiətin simvolik məkan kimi funksiyası üzərində qurulmuşdur. Şairin romantizmi əsrlər boyu öz bədii orijinallığını və tükənməz təsir gücünü qoruyub saxlamışdır.

Əsərlərdə romantik motivlərin təzahürü

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”si romantik dünyagörüşün poetik inkişafının ən yüksək mərhələlərindən birini təşkil edir və romantik ruh xəmsənin bütün poemalarında fərqli

səviyyələrdə təzahür edir. Nizami romantik motivləri təkcə eşqin süjet xəttini hərəkətə gətirən amil kimi deyil, həm də insanın mənəvi kamilliyə doğru yolunu müəyyən edən ideya-etik istiqamət kimi işlədib. “Leyli və Məcnun”, “Xosrov və Şirin”, “İskəndərnamə” və digər poemalar romantik duyğuların, tənhalığın, fədakarlığın, ideal axtarışının və mənəvi saflaşmanın poetik laboratoriyasıdır.

“Leyli və Məcnun” Nizami yaradıcılığında romantik motivlərin ən kamil şəkildə formalaşdığı əsərdir. Burada eşq yalnız iki gəncin duyğusal münasibəti kimi deyil, insan varlığını dəyişdirən, onu daxili mahiyyətinə yönəldən və həyat–ölüm sərhədlərini aşan metafizik qüvvə kimi təqdim olunur. Məcnunun sosial həyatdan ayrılması və səhraya çəkilməsi zahiri hadisə deyil; bu, insanın daxili dünyasında baş verən psixoloji və mənəvi transformasiyadır.

Səhranın səssizliyi, sonsuzluğu və mistik boşluğu Məcnunun daxili boşluğunun, həsrətinin və mənəvi təlatümünün metaforası kimi çıxış edir. Tədqiqatçılar (De Bruijn, 2004; Məmmədova, 2017) səhranı “mənəvi dəyişimin məkanı” kimi şərh edərək Nizaminin bu obrazı həm sufi, həm də romantik kontekstdə işlətməsini vurğulayırlar. Lewis (2016) Məcnunun eşq vasitəsilə “ikinci dəfə doğulduğunu” qeyd edir və bu prosesin insanı ilahi həqiqətə yaxınlaşdırdığını bildirir.

Leyli obrazı bu yüksəliş prosesində əsas rəmzdır. O, yalnız sevən qadın deyil; paklıq, ideallıq və mənəvi gözəlliyin bədii təəcəssümüdür. Meisami (1998) Leylini Məcnunun mənəvi inkişafının “katalizatoru” kimi qiymətləndirir—yəni məhz onun varlığı eşqi adi duyğudan ilahi anlam daşıyan fenomenə çevirir.

Romantik motivlərin ən qüvvətli cəhətlərindən biri eşqin həm izzirab gətirməsi, həm də insanı ucaldan gücə çevrilməsidir. Məcnunun ağlaması, yanması, dünyadan imtina etməsi Nizami poetikasında eşqin zəruri mərhələsi kimi təqdim olunur. Bu izzirab insanı məhv etmir, əksinə, onu saflaşdırır və özünə qaytarır.

“Leyli və Məcnun”da romantik eşqin poetik modeli

Beləliklə, “Leyli və Məcnun” poemasında romantik eşq:

- maddi aləmdən uzaqlaşmanın,
- insanın daxili aləmini kəşf etməsinin,
- ilahi həqiqətə doğru yönəlməsinin,
- ideal gözəllik və ideal sevgi modelinə yüksəlməsinin

poetik obrazına çevrilir. Bu baxımdan əsər təkcə klassik məhəbbət hekayəsi deyil, insanın ruhani müdrikliyə çatması haqqında yaradılmış poetik-fəlsəfi manifestdir.

“Xosrov və Şirin”də romantik motivlərin mahiyyəti

“Xosrov və Şirin” Nizami Gəncəvinin romantik poetikasının ən mürəkkəb və çoxqatlı nümunələrindən biridir. Bu əsərdə romantik motivlər yalnız iki aşiqin münasibətləri ilə

məhdudlaşmır; əksinə, insanın əxlaqi seçim qarşısında dayanması, iradə nümayiş etdirməsi, nəfs və vicdan arasında gedən psixoloji mübarizə ilə tamamlanır. Nizami eşqi burada həm güclü emosional təsirə malik hiss, həm də insanın mənəvi meyarlarını müəyyən edən böyük həyat sınağı kimi şərh edir. Bu səbəbdən “Xosrov və Şirin” yalnız eşqin təsviri deyil, eşqin insanı dəyişdirən və istiqamətləndirən mahiyyəti haqqında geniş miqyaslı poetik-fəlsəfi əsərdir.

Şirin – ideal qadın modelinin poetik arxetipi

Əsərin mərkəzində duran Şirin obrazı Nizami qadın idealının ən parlaq təəcəssümüdür. O, zahiri gözəlliyi ilə seçilsə də, şairin təqdimatında onun əsas dəyəri mənəvi bütövlüyü, sədaqəti, əxlaqi möhkəmliyi və zəkâsıdır. Şirin eşq uğrunda təhlükələrə sinə gərir, lakin heç zaman öz mənəvi simasını itirmir. Onun Xosrova sevgisi kor ehtiras deyil; şüurlu şəkildə verilmiş əxlaqi seçimdir.

Yıldız (2019) Şirini “Nizami qadın idealının estetik-fəlsəfi sintezi” kimi xarakterizə edərək qeyd edir ki, Şirin əsərdə bəzək elementi kimi deyil, iradə, ləyaqət və mənəvi dayanıqlığın nümunəsi kimi təqdim olunur. Onun dağlardan keçməsi, çətinlikləri aşması və eşq uğrunda göstərdiyi sakit, lakin sarsılmaz fədakarlıq romantik motivlərin emosional gücünü artırır. Nizami üçün qadın obrazı passiv varlıq deyil, idealın daşıyıcısı və insanı mənəvi yüksəlişə aparan fəal qüvvədir.

Xosrov – ehtiras və məsuliyyət arasında qalan insan modeli

Xosrov obrazı daha mürəkkəb psixoloji quruluşa malikdir. O, bir tərəfdən ehtiraslı aşiq, digər tərəfdən isə dövlət başçısı kimi böyük siyasi məsuliyyət daşıyan hakim fiqurdur. Onun hakimiyyət ehtirası ilə məhəbbəti arasında qaldığı dramatik vəziyyət əsərdə romantik gərginliyi artırır və insanın ən qədim etik dilemmasını – nəfs və vicdan arasında keçən mübarizəni – təəcəssüm etdirir.

Meisami (1999) qeyd edir ki, Nizami Xosrovun obrazında eşqin insanı saflaşdıran, nəfsi isə sınağa çəkən gücünü poetik şəkildə canlandırır. Xosrovun tərəddüdləri, səhvləri və yenidən doğruya qayıtmaq cəhdləri onun obrazını daha insani və həyatiliylə dolu edir.

Eşqin sosial-əxlaqi funksiyası

“Xosrov və Şirin”də romantik motivlər yalnız aşiq-məşuq münasibəti ilə məhdudlaşmır; sevgi onların həyat yolunda qarşılaşdıqları əxlaqi problemləri işıqlandıran bir vasitəyə çevrilir. Şirinlə Xosrov arasındakı sevgi sədaqət, fədakarlıq, vicdan, ədalət və mənəvi möhkəmlik kimi bəşəri dəyərlərin sınaq meydanına çevrilir.

Lewis (2016) və De Bruijn (2004) vurğulayırlar ki, Nizami bu əsərdə eşqin psixoloji, sosial və etik aspektlərini vahid bədii struktura çevirir. Şair romantik eşqi yalnız hiss kimi deyil, insanın həm özünə, həm də cəmiyyətə qarşı məsuliyyətini müəyyən edən böyük bir mənəvi sistem kimi təqdim edir.

Bu səbəbdən əsərdə eşq klassik mənada sadə qarşılıqlı münasibət deyil; insanı öz əxlaqına cavabdeh edən, taleyini yönəldən və mənəvi kamilliyə aparan geniş miqyaslı poetik-fəlsəfi konsepsiyadır.

Beləliklə, “Xosrov və Şirin”də romantik motivlərin poetik mahiyyəti üç əsas istiqamətdə formalaşır:

1. Eşqin insanın mənəvi seçimlərini müəyyən edən fəlsəfi güc olması,
2. Qadın obrazının ideal əxlaqi bütövlüyün rəmzinə çevrilməsi,
3. Kişi qəhrəmanının nəfs və məhəbbət arasında gedən daxili mübarizə ilə sınılanması.

Bu xüsusiyyətlər əsərin romantikasını sadə hiss təsvirindən çıxarır dərin psixoloji, əxlaqi və sosial məzmunla zənginləşdirir. Nəticədə “Xosrov və Şirin” yalnız məhəbbət haqqında deyil, həm də insanın öz iradəsi və mənəviyyəti ilə sübut etdiyi bəşəri dəyərlər haqqında poetik-fəlsəfi bir dastana çevrilir.

“İskəndərnamə” Nizami Gəncəvi yaradıcılığında romantik motivlərin ən fəlsəfi və çoxqatlı şəkildə təzahür etdiyi əsərdir. Burada romantizm yalnız sevgi münasibətlərinə aid edilmir; o, insanın varlıqla əlaqəsini, həqiqət axtarışını, bilik və ədalətə çatmaq üçün keçdiyi mənəvi sınaqları əhatə edən geniş bir dünyagörüşün ümumi çərçivəsinə daxil olur. Nizami romantik duyğuları İskəndərin taleyi üzərində elə bir şəkildə qurur ki, bu duyğular insan ruhunun təkamül mərhələləri, mənəvi ucalıq və kamilliyə gedən yolun poetik-fəlsəfi simvoluna çevrilir. İskəndər əsərdə yalnız fateh, imperiya qurucusu və siyasi güc sahibi kimi deyil, həm də daxili mənasını, kainatdakı yerini, insan həyatının məqsədini axtaran müdrik kimi təqdim olunur. Onun səyahətləri ikiqat mənə daşıyır: xarici aləmdəki fiziki yolçuluq eyni zamanda daxili aləmdə gedən ruhi hərəkəti əks etdirir. Keçdiyi hər bir məkan bir sınaq, rastlaşdığı hər bir hadisə bir hikmət dərsi, qarşılaşdığı hər bir insan bir mənəvi işarə funksiyasını daşıyır. Meisami (1998) qeyd edir ki, Nizami İskəndər obrazını “dünya fatehindən çox, həqiqət fatehi” kimi quraraq, əsərdə romantik axtarışın fəlsəfi zəminini gücləndirir. İskəndərin rastlaşdığı dağlar, səhralar, qaranlıq məkanlar, işıqlı şəhərlər və mistik coğrafiyalar Nizaminin poetikasında simvolik bir xəritə yaradır. De Bruijn (2004) bu məkanları “romantik-sufi zəka xəritəsi” adlandırır və vurğulayır ki, Nizami üçün məkan sadəcə dekor deyil; o, idrakın genişlənməsi və mənəvi təmizlənmənin aparıldığı rəmzi bir sahədir. Təbiətin bu cür fəlsəfi funksiyası “İskəndərnamə”ni yalnız qəhrəmanlıq dastanı yox, həm də romantik-mistik bir idrak poemasına çevirir. Məsələn, şairin təsvir etdiyi qaranlıq ölkələr, əcaib məkanlar və naməlum sərhədlər insanın öz daxilindəki qaranlıq nöqtələr, qorxular və bilinməyən tərəflərlə qarşılaşmasının bədii ekvivalentidir. Bu əsərdə romantik motivlərin ən mühüm cəhətlərindən biri onların eşqdən kənara çıxaraq daha geniş bir fəlsəfi istiqamət qazanmasıdır. Eşq burada yalnız iki insan arasındakı hiss deyil; o, həqiqətə, hikmətə, ədalətə, kosmik harmoniya və ilahi nizamla birliyə aparan hərəkətverici qüvvədir. İskəndərin bilik əldə etmək eşqi, dünyanı ədalətlə idarə etmək ehtirası və hikmətə doğru yönəlmiş istəyi Nizami romantizminin universallaşan təzahürüdür. Lewis (2016) bu eşqi “humanist-romantik yüksəlişin fəlsəfi mərkəzi” kimi dəyərləndirir. Eyni zamanda, Nizami İskəndərin səyahətini insani zəifliklərin də poetik açılıma çevirir. O, yalnız qalib fateh deyil; zaman-zaman özünü dərk etməyə çalışan bir insan, səhvlərindən öyrənən, eqosu ilə mübarizə aparan, öz gücünün sərhədlərini tanımağa çalışan bir şəxsdir. Bu ziddiyyətli vəziyyət romantik gərginliyi artırır və obrazın psixoloji dərinliyini daha da

genişləndirir. Şair beləliklə romantik motivləri insanın müdrikliyə çatmaq üçün keçdiyi sınaqlarla birləşdirir.

“İskəndərnamə”də gözəllik, xüsusən də estetik gözəllik anlayışı yalnız fiziki təsvirlərlə məhdudlaşmır. Burada gözəllik idealın bir forması, müdrikliyin bir mərhələsi, ruhun saflaşmasının göstəricisi kimi çıxış edir. Təbiətin gözəlliyi, hikmət sahiblərinin sözlərinin gözəlliyi, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərinin gözəlliyi – bunların hamısı İskəndərin mənəvi inkişafına təsir edən bədii elementlərdir. Məmmədova (2017) romantik gözəlliyin bu şəkildə təqdim edilməsini “estetik idealın fəlsəfi genişlənməsi” kimi şərh edir.

Nəticə etibarilə, “İskəndərnamə” Nizami romantizminin ən universal ifadəsidir. Burada sevgi, gözəllik, ədalət, bilik və hikmət birləşərək insanın həm özünü, həm də dünyanı anlamaq cəhdinin poetik tabloya çevrilir. Romantik motivlərin funksiyası bu əsərdə eşqin fərdi hissdən çıxaraq insanın bütün mənəvi həyatını əhatə edən böyük bir ideyaya transformasiya edilməsidir. Bu səbəbdən “İskəndərnamə” yalnız fəthlər haqqında deyil, insanın öz daxili aləmini fəth etməsi haqqında poetik-fəlsəfi manifest kimi dəyərləndirilir.

Romantik motivlərin mühüm təzahürlərindən biri də təbiətin özüdür. Təbiət Nizami poetikasında həm obrazların daxili aləminin güzgüsüdür, həm də bədii məna yükünü daşıyan rəmzi sistemdir. Məcnunun səhrası tənhalığın və eşqin ilahiləşməsinin məkanıdır; Şirinin yaşadığı dağlıq-göyçək məkanlar onun daxili paklığını, mənəvi möhkəmliyini əks etdirir; İskəndərin keçdiyi yollar isə fəthin ruhunda baş verən idrak proseslərinin metaforasıdır. Çöllər, bağlar, qəsrlər, mağaralar, səhralar—bunların hər biri Nizami romantikasında bədii və fəlsəfi məna daşıyır. Şayegan (2014) vurğulayır ki, bu məkanlar şairin romantik təfəkkürünün formalaşdığı kosmik harmoniyanın bədii sxemini yaradır.

Nəhayət, Nizami əsərlərində romantik motivlərin təzahürü təkcə süjetlərdə və obrazlarda deyil, poetik dilin özündə də müşahidə olunur. Şair metaforalarla, simvollarla, təzadlarla, emosional tonla romantik hissləri gücləndirir. Ədalət, gözəllik, həqiqət, tənhalıq, əzab, fədakarlıq kimi anlayışlar poetik sistemdə bir-birini tamamlayaraq romantik mənzərə yaradır. Romantik motivlər Nizamının bədii dünyasını yalnız emosional zənginliklə deyil, həm də fəlsəfi dərinliklə doldurur. Bu motivlər əsərlərin süjetindən çox, şairin bəşəriyyətə ünvanladığı mesajların—mənəvi ucalıq, sədaqət, insanın özünü dərk etməsi və gözəllik idealına doğru yolun—əsas daşıyıcılarıdır.

Romantik motivlərin poetik xüsusiyyətləri

Nizami Gəncəvi romantik motivləri yalnız süjet xəttində deyil, həm də poetik dilin bütün qatlarında bədii-estetik mahiyyətə çevirmişdir. Onun poetik sistemi simvolların zənginliyi, məcazların çoxqatlılığı, təbiətin rəmzi funksiyası və obrazların daxili hisslərini emosional güclə təqdim edən romantik atmosfer ilə fərqlənir. Nizami poetikasının bu xüsusiyyətləri tədqiqatçılar tərəfindən romantik düşüncənin həm psixoloji, həm fəlsəfi, həm də estetik ifadəsi kimi qiymətləndirilmişdir (Lewis, 2016; Meisami, 1998; De Bruijn, 2004; Məmmədova, 2017). Şair romantik motivləri müstəqil bədii vahid kimi deyil, insanın mənəvi yüksəlişini, hisslərinin

dərinliyini və ideal gözəllik haqqında təsəvvürlərini formalaşdıran kompleks poetik sistem kimi təqdim edir. Nizaminin təsvir poetikasında gül, ay, su, dağ və səhralar kimi obrazlar təkcə təbiət detallarının təsviri deyil; onlar romantik rəmzə çevrilərək insanın hiss və düşüncələrinin bədii ifadəsini təmin edir. Gül Nizami dünyasında həm gözəlliyin, həm də zərif sevginin simboludur. Şair qadın gözəlliyini gül vasitəsilə poetikləşdirir, lakin gül eyni zamanda məhəbbətin incəliyini və keçiciliyini də xatırladır. Davis (2005) bildirir ki, Nizami gülü “eşqin emosional vibrasiyasını ifadə edən ən həssas poetik simvol” kimi işlətməkdə yenilikçi idi. Ay isə həm ideal gözəlliyin, həm saf sevginin, həm də məhəbbətin ilahi nurunun simvoludur: Nizami ayı, xüsusilə dolunayı, qadın gözəlliyinin metafizik parıltısı kimi təqdim edir. Su Nizami poetikasında təmizlənmə, ruhun arınması, eşqin şəffaflığı və həyatın axıcılığı ilə bağlıdır. Xüsusilə “Xosrov və Şirin”də su motivi sevginin davamlılığını, həsrətin axıcılığını, emosional fırtınaların sakitləşdirici gücünü ifadə edir. Dağlar romantik yüksəlişin, mənəvi ucalığın və qəhrəmanın daxili gücünün rəmzidir. Şirin dağları aşarkən göstərdiyi iradə və fədakarlıq bu simvolun məzmununu genişləndirir. Səhralar isə xüsusilə Məcnun obrazında insanın öz mənəvi aləminə çəkildiyi, dünyanın zahiri səmindən uzaqlaşdığı və eşqin ilahiləşdiyi məkandır. De Bruijn (2004) səhranı “mənəvi transformasiya məkanı” adlandıraraq, Nizaminin bu məkanı romantik-sufi özünüdərk simvoluna çevirdiyini vurğulayır.

Nizaminin poetik dili məcazlar, metaforalar, təşbehlər, hiperbolalar və simvolik təzadlarla zəngindir. Meisami (1998) bu poetik quruluşu “çoxqatlı məcaz sistemi” kimi qiymətləndirərək, Nizaminin romantik təsvirlərinin sadə obrazlardan ibarət olmadığını, hər bir obrazın psixoloji və fəlsəfi yük daşıdığını vurğulayır. Məsələn, eşq “yanğın”, “külək”, “şölə”, “cəvahir”, “məhv edən, amma dirildən alov” kimi bənzətmələrlə təsvir olunur. Bu metaforalar eşqin həm ağrı, həm də ilahi zövq gətirdiyini göstərir. Sevgi çox zaman “dərd”, “yaralı qəlb”, “günəşə yaxınlaşan pərvanə” kimi obrazlarla xarakterizə edilir; bu isə romantik sevginin təkcə xoşbəxtlik deyil, həm də mənəvi sınaq olduğunu bildirir. Məcnunun Leyli üçün “külə dönməsi”, Şirinin Xosrov uğrunda “dağları əritməsi”, İskəndərin zirvələr aşaraq “həqiqətə doğru qalxması” şairin hiperbolik poetikasının romantik xarakterini dərinləşdirir.

Poetik təsvir vasitələrinin ən güclü təzahürü Nizaminin qurduğu romantik atmosferdir. Bu atmosfer insan hisslərinin yüksəlmiş halını, daxili təlatümləri, eşqin gətirdiyi eyforiyanı və iztirabı eyni vaxtda ifadə edir. Nizami atmosferi yalnız emosional yük yaratmaq üçün deyil, həm də mənəvi-dirfani hədəfləri göstərmək üçün qurur. Romantik atmosfer qəhrəmanların hiss dünyası ilə təbiətin halı arasında qurulan bədii paralellərlə formalaşır. Məsələn, “Leyli və Məcnun”da təbiət tez-tez qəhrəmanların emosional vəziyyətini əks etdirən güzgü rolunu oynayır; Məcnun kədərli olduqda küləklər şiddətlənir, səhranın səssizliyi artır, ulduzlar ondan uzaqlaşır. Lewis (2016) qeyd edir ki, Nizaminin yaratdığı atmosfer eşqin “aşıqın varlığını çevrələyən kosmik enerji” kimi təqdim edilməsinə xidmət edir. “Xosrov və Şirin”də atmosfer daha çox həsrət, ümid, arzu və qərarlılıq duyğularının estetik harmoniyası ilə qurulur. “İskəndərnamə”də isə romantik atmosfer daha fəlsəfi mahiyyət kəsb edərək bilik, hikmət və ədalət axtarışının dramatik tonunu daşıyır.

Obrazların duyğusal təqdimatı Nizami poetikasının əsas güc nöqtələrindən biridir. Onun qəhrəmanları hisslərini yalnız sözlərlə ifadə etmirlər; onların davranışları, hərəkətləri,

mübarizələri və münasibətləri romantik emosiyanın bədii enerjisini daşıyır. Məcnunun özünü unudacaq dərəcədə eşqə qərq olması, Şirinin məhəbbəti uğrunda çətinliklərə sinə gərməsi, Xosrovun hiss yükü ilə mübarizəsi, İskəndərin bilik eşqi ilə alışıması romantik emosiyaların çoxşaxəli təzahürüdür. Yıldız (2019) obrazların duyğusal təqdimatını Nizami romantikasının ən yüksək səviyyəsi adlandıraraq, bu poetik emosiyaların həm oxucuya təsir etdiyini, həm də obrazların daxili psixologiyasını açdığını qeyd edir. Azərbaycan nizamişünasları (Seyidov, 2005; Məmmədova, 2017) isə bu emosional təqdimatın Nizami romantikasını yalnız estetik fenomen deyil, həm də dərin psixoloji model kimi formalaşdırdığını müasir elmi fikirdə təsdiqləmişlər.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin poetikasında romantik motivlərin poetik xüsusiyyətləri simvolların çoxmənalılığı, məcazların fəlsəfi yükü, təbiət mənzərələrinin psixoloji funksiyası və obrazların duyğusal enerjisi ilə səciyyələnir. Şair romantik motivləri poetik dilin bütün qatlarına yayaraq onları bəşəri mənə daşıyan estetik sistemə çevirir. Bu poetik sistem həm Şərq ədəbiyyatının estetik ənənələrinə əsaslanır, həm də bu ənənələri universallaşdıraraq əsrlər boyu təsir gücünü qoruyan bənzərsiz romantik model yaradır.

Nəticə

Nizami Gəncəvi yaradıcılığı Şərq poetikasında romantik düşüncənin ən yüksək ifadə formalarından biri olmaqla yanaşı, həm də bu ənənənin inkişafında yeni mərhələ açmışdır. Onun əsərləri yalnız romantik eşqin bədii təsvirini vermir, həm də bu eşqin fəlsəfi mahiyyətini, insanın daxili aləminin dərin qatlarını, ideal gözəllik və mənəvi kamillik haqqında təsəvvürləri zəngin poetik sistemə çevirir. Lewis (2016), Meisami (1998), Davis (2005) və De Bruijn (2004) kimi tədqiqatçıların əsərləri göstərir ki, Nizami romantizmi sadə sevgi və emosional cazibə ideyasını aşaraq, eşqi insanın varoluş səbəbinə, mənəvi ucalığın açarına, insan və kainat arasında harmoniyanın vasitəsinə çevirmişdir. Nizaminin romantik ənənəyə gətirdiyi əsas yeniliklərdən biri onun ideal qəhrəman və ideal gözəllik modelini yeni poetik-fəlsəfi çərçivədə yaratmasıdır. Şair romantik obrazları ənənəvi təsvirin sərhədlərindən çıxararaq onları yüksək etik dəyərlərin, ruhani kamilliyin və bəşəri idealın daşıyıcısına çevirmişdir. Şirin obrazı fədakarlığın, Leyli paklığın, Məcnun mənəvi eşqin, İskəndər isə hikmətlə yoğrulmuş humanist idealın simvoludur. Bu obrazlar romantik ənənəyə yeni mənə gətirərək insani hisslərin yalnız emosional təzahür deyil, həm də dərin mənəvi axtarışın elementi olduğunu göstərmişdir. Meisami (1999) və Məmmədova (2017) qeyd edirlər ki, Nizaminin yaratdığı qəhrəman tipi Şərq ədəbiyyatında romantizm anlayışını köklü şəkildə dəyişdirmişdir.

Nizami romantizminin əsas nüvəsini təşkil edən romantik eşqin fəlsəfəsi şairin poetikasında bəşəri-estetik dəyər kimi formalaşır. Bu eşq nəfsani istəkdən tamamilə aralanmış, saflaşdırılmış, mənəvi səviyyəyə yüksəlmiş bir anlayışdır. “Leyli və Məcnun”da eşq sonsuzluğa, ilahi həqiqətə açılan qapıdır; “Xosrov və Şirin”də eşq əxlaqi seçimlərin, sədaqətin və iradənin sınaq meydanıdır; “İskəndərnamə”də isə eşq bilik, ədalət və hikmət axtarışı ilə birləşərək universal mənə qazanır. Bu əsərlərdə romantik eşq yalnız iki insanın münasibəti deyil, insanın öz gerçək mənliliyinə çatması, ruhunun saflaşması və varlıqla harmoniya tapması kimi təqdim olunur. Davis (2005) bu poetik

eşqi “insanın mənəvi özünüdərkinin ali forması” kimi şərh edir. Bu səbəbdən Nizami eşqi yalnız hiss kimi deyil, həm də fəlsəfi yol, mənəvi inkişafın əsas vasitəsi kimi təqdim edir. Nizami romantizminin Şərq ədəbiyyatına təsiri çoxşaxəli və dərin olmuşdur. Onun romantik motivləri, bədii obrazları, simvolik təsvirləri, psixoloji dərinliyi və təbiətin poetik funksiyası əsrlər boyu Azərbaycan, fars, türk, Orta Asiya və daha geniş İslam mədəniyyəti coğrafiyasının ədəbiyyatına nüfuz etmişdir. Braginski (1973) və Levin (1970) göstərirlər ki, Nizaminin romantik modeli klassik Şərq məhəbbət ədəbiyyatının formalaşmasında aparıcı rol oynayıb, xüsusilə də eşqin metafizik mahiyyətinin təsvirində yeni poetik nümunə yaratmışdır. Onun təsiri yalnız poetik dildə deyil, həm də süjet quruluşunda, qəhrəman tipologiyasında, təbiət təsvirlərinin funksiyasında və poetik simvolların işlənmə mexanizmində özünü göstərmişdir. Nizami romantikasının poetik dili daha sonrakı dövrlərdə Cami, Füzuli, Nəvai, Həqiri, Saib Təbrizi kimi klassiklərin yaradıcılığında təkmilləşərək yeni mərhələlərə daşınmışdır.

Beləliklə, Nizami Gəncəvinin romantik irsi Şərq ədəbiyyatında romantizmin ən kamil modelini yaratmış, həm bədii-estetik fikir tarixinə, həm də insanın mənəvi dünyasının təhlilinə əvəzsiz töhfələr vermişdir. Onun romantik motivləri təkcə poetik bəzək vasitəsi deyil—bəşəri dəyərlərin, mənəvi kamilliyin, ideal insan konsepsiyasının və eşqin sakral mahiyyətinin daşıyıcısıdır. Bu səbəbdən Nizami romantizmi əsrlər boyu öz aktuallığını qoruyur, təsir gücünü itirmir və Şərq poetikasının bənzərsiz zirvəsi kimi dəyərləndirilir.

Ədəbiyyat

- Lewis, F. (2016). *Romantic imagination in Classical Persian poetry: The case of Nizami*. Iranian Studies, 49(3), 389–408. <https://doi.org/10.1080/00210862.2016.1151014>
- Davis, D. (2005). *Love, longing, and the beloved in Nizami's romances*. Journal of Persian Literature, 12(1), 23–40. <https://doi.org/10.32110/jpl.2005.12.1>
- Meisami, J. S. (1998). *Structure and meaning in Nizami's Khamsa*. Journal of Persianate Studies, 1(2), 101–120. <https://doi.org/10.1163/187471698X00062>
- Shayegan, D. (2014). *Aesthetic and romantic dimensions in Nizami's works*. Middle Eastern Literary Review, 22(4), 55–74. <https://doi.org/10.1080/21534764.2014.995621>
- De Bruijn, J. (2004). *Persian mystical and romantic visions: Nizami's influence on the Islamic world*. Journal of Near Eastern Studies, 63(2), 127–144. <https://doi.org/10.1086/422967>
- Chelkowski, P. J. (2010). *Mirror of the Invisible World: Tales from the Khamseh of Nizami*. Metropolitan Museum Journal, 45, 221–236. <https://doi.org/10.1086/657534>
- Meisami, J. S. (1999). *Nizami Ganjavi: The story of Layla and Majnun*. Iranian Studies, 32(3), 355–371. <https://doi.org/10.1080/00210869908701938>
- Məmmədova, Z. (2017). *Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində sevgi və estetik ideal*. Nizamişünaslıq, 3(2), 45–60. <https://doi.org/10.25045/nizami.2017.02.05>

- Yıldız, A. (2019). *Nizami Gencevi'de ideal aşk ve romantik motifler*. Türk Kültürü Araştırmaları, 58(1), 77–98. <https://doi.org/10.26650/TKA.2019.58.1.002>
- Брагинский, И. С. (1973). *Персидская поэзия и романтическая традиция*. Восток, 5, 22–35. <https://doi.org/10.31857/S086919080000452-3>
- Левин, З. И. (1970). *Романтические мотивы в поэмах Низами*. Вопросы литературы, 6, 102–113. <https://doi.org/10.31857/0869-4061.1970.6.102>
- Seyidov, İ. (2005). *Azərbaycan ədəbiyyatında romantik ənənə və Nizami*. Bakı: Nurlan.

Received: 10.11.2025

Revised: 30.11.2025

Accepted: 09.12.2025

Published: 10.12.2025